

ภาพที่ ๑ เจดีย์วัดบันสาธ (ร้าง) เชียงใหม่

ภาพที่ ๒ พระธาตุหริภุญชัย ลำพูน

องค์ประกอบสถาปัตยกรรม รูปสามเหลี่ยมของเจดีย์ล้านนา มาจากไหน

■ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา*

องค์ประกอบรูปสามเหลี่ยมที่ระดับบนเจดีย์ล้านนาหลายองค์
ส่วนใหญ่พบระดับเหนือมุกยักษ์เก็จของเรือนธาตุหรือชั้นลดของเจดีย์ทรงปราสาท
เช่น เจดีย์วัดบันสาธ (ร้าง) เชียงใหม่ (ภาพที่ ๑)
ส่วนที่ระดับบนเจดีย์ทรงระฆังมักพบระดับเหนือมุกยักษ์เก็จของฐานปัทมลูกแก้วอกไก่
เช่น เจดีย์วัดพระธาตุหริภุญชัย ลำพูน (ภาพที่ ๒)
องค์ประกอบรูปสามเหลี่ยมเมื่อพบประดับร่วมกับซุ้มรูปวงโค้งเช่นที่เจดีย์วัดบันสาธ
ทำให้มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นองค์ประกอบที่ได้รับอิทธิพลจากกลีบขนุน
หรือนาคบัล และบันแถลง จากศิลปะอยุธยา^๑

*สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๓	๔	๗	๘
๕	๖		

- ภาพที่ ๓ เจดีย์วัดตันแก้ว เชียงแสน
 ภาพที่ ๔ อนิมิสเจดีย์ วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) เชียงใหม่
 ภาพที่ ๕ เจดีย์แปดเหลี่ยม วัดอินทิล (ร้าง) เชียงใหม่
 ภาพที่ ๖ กระหนกในกรอบทรงสามเหลี่ยม เจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน
 ภาพที่ ๗ เจดีย์รายหมายเลข ๘ วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสันถาลย์ (ภาพจาก เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว)
 ภาพที่ ๘ เจดีย์รายในวัดสวนแก้ว อุทยานน้อย ศรีสันถาลย์ (ภาพจาก เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว)

เมื่อต้นปี พ.ศ.๒๕๔๔ ผู้เขียนได้มีโอกาสพบปรึกษากับศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ที่วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ ซึ่งเจดีย์หลวงก็มีองค์ประกอบรูปสามเหลี่ยมประดับที่มุมยกเก็จของหลังคาลาดด้วย ศาสตราจารย์สันติได้มีข้อคิดเห็นเช่นเดียวกันว่า อาจจะมี ความเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยา เพราะมีความ เกี่ยวเนื่องไปถึงการเพิ่มมุมขนาดใหญ่ของเรือนธาตุเจดีย์หลวงด้วย ซึ่ง ศาสตราจารย์สันติเป็นผู้เสนอว่าน่าจะเป็นรูปแบบการเพิ่มมุมในศิลปะอยุธยา มากกว่าความชำนาญของการสร้างมุม ยกเก็จที่เป็นที่นิยมของช่างล้านนา ผู้เขียนได้ชี้แจงว่า รูปแบบขององค์ประกอบรูปสามเหลี่ยมนี้น่าจะมีการประดับบนเจดีย์ล้านนามาก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แล้ว โดยยกตัวอย่างของการประดับทรงสามเหลี่ยมที่เจดีย์องค์

ในของวัดตันแก้ว เชียงแสน ประกอบ (ภาพที่ ๓) ส่วนการประดับซุ้มวงโค้งที่ คล้ายคลึงกับบันแถลงนั้นก็พบชัดเจนที่ อนิมิสเจดีย์ วัดมหาโพธาราม (ภาพที่ ๔) และอาจสืบเนื่องไปถึงเจดีย์แปดเหลี่ยม วัดอินทิล (ร้าง) ได้ด้วย (ภาพที่ ๕)

ศาสตราจารย์สันติให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่คุณเขียนยกตัวอย่างว่า เจดีย์องค์ในของวัดตันแก้วนั้นมีฐานเป็นฐานบัวกลมลูกฟัก ซึ่งเป็นรูปแบบของฐานสายอารยธรรมเขมรที่แพร่หลายมากในศิลปะอยุธยา มากกว่าที่จะเป็นสายอารยธรรมพุกาม - ล้านนาที่นิยมสร้างฐานบัวกลมลูกแก้วอกไก่ และยังไม่แน่ใจเกี่ยวกับระยะเวลาการสร้างว่าจะมีอายุถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ส่วนซุ้มวงโค้งนั้นประดับบนเจดีย์แปดเหลี่ยม ไม่ใช่เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์

ภาพที่ ๙ เจดีย์ทรงมณฑปท้ายวิหารลายคำ
วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ภาพที่ ๑๐ มณฑปพระแก่นจันทน์
วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) เชียงใหม่

ความคิดเห็นดังกล่าวทำให้ผู้เขียนต้องย้อนกลับมาศึกษาประเด็นนี้อีกครั้งหนึ่ง ประเด็นสำคัญยังคงอยู่ที่เจดีย์องค์ในของวัดตันแก้ว เชียงแสน เป็นหลัก

ก่อนที่จะเข้าประเด็นของเจดีย์องค์ใน วัดตันแก้ว ที่เจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน ซึ่งผลการศึกษายอมรับกันว่าควรสร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙^๒ ได้พบการประดับทรงสามเหลี่ยมนี้แล้วที่มูมฐานเชียง เป็นรูปกระหนก หรือรูปครุฑ (ภาพที่ ๖) และบางส่วนเหนือเรือนธาตุเป็นลายปูนปั้นในทรงสามเหลี่ยมประดับตามมุม แต่ยังอาจมีข้อโต้แย้งว่าไม่ชัดเจนมากนัก เพราะไม่ใช่การประดับบนมุมของฐานหรือมุกยกเก็จ

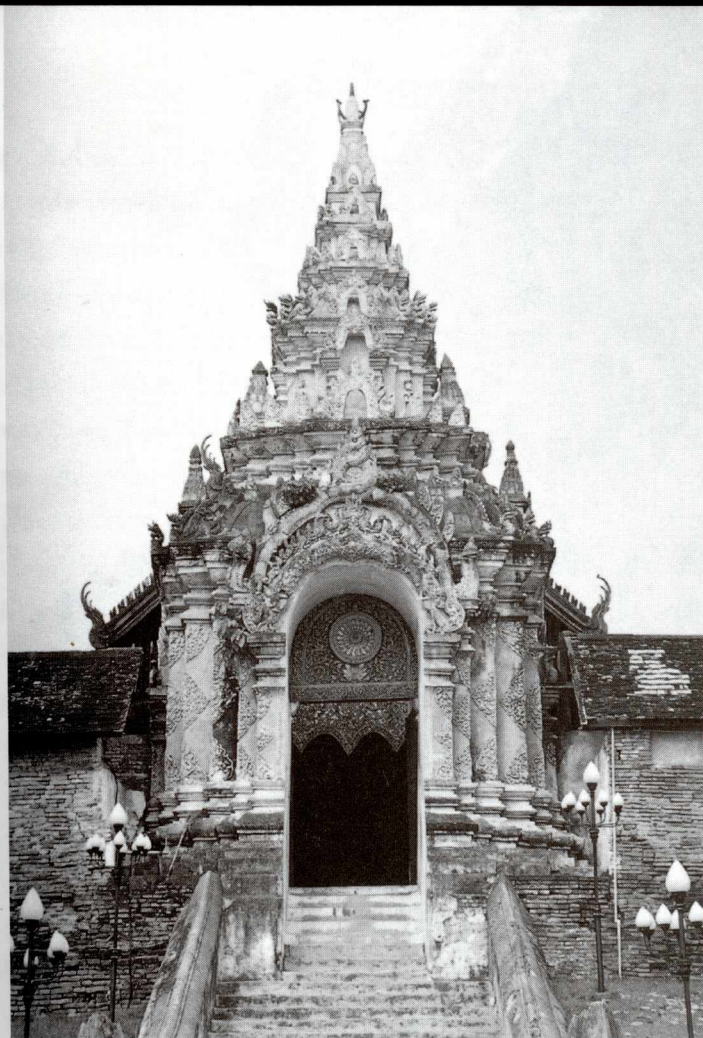
เจดีย์องค์ใน วัดตันแก้วถูกสร้างครอบทับด้วยเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาที่ประกอบด้วยฐานเชียงในผังสี่เหลี่ยม

ซ้อนลดหลั่นกันรับฐานปัทมลูกแก้วอกไก่ยกเก็จ ถัดไปเป็นฐานบัวแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันสามฐานรับองค์ระฆังและยอดนั้น ผลจากการศึกษารูปแบบของเจดีย์กลุ่มนี้ตามกระบวนการวิวัฒนาการทางศิลปะและประวัติ เข้าใจว่าควรเป็นรูปแบบเจดีย์ที่นิยมสร้างขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา^๓ ดังนั้นเจดีย์องค์ในของวัดตันแก้วก็ควรสร้างขึ้นก่อนหน้ากลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑

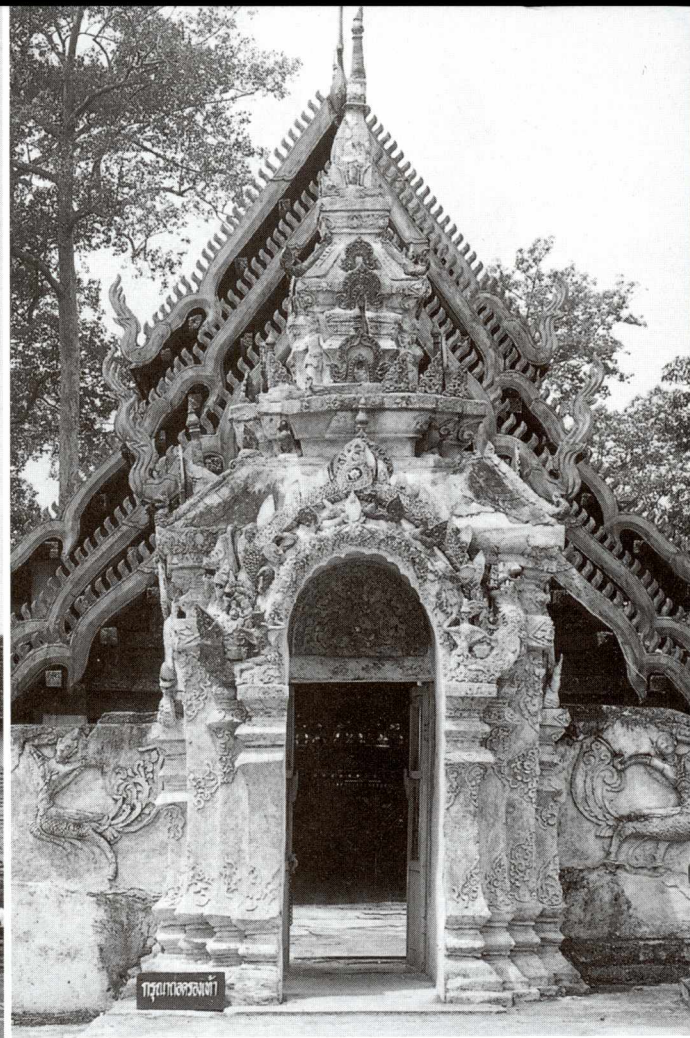
ที่เห็นชัดอีกประการหนึ่งคือขนาดของอิฐที่ใช้สร้างเจดีย์องค์ในและองค์นอกแตกต่างกันอย่างชัดเจน ดังนั้นอาจเป็นสิ่งที่บ่งบอกได้ว่าคงไม่ใช่เป็นการสร้างในคราวเดียวกันแน่นอน

ผู้เขียนเคยได้ศึกษาเจดีย์องค์ในวัดตันแก้วมาแล้วก่อนการขุดแต่ง

บูรณะของกรมศิลปากร เนื่องจากความไม่ชัดเจนของรูปแบบในขณะนั้น จึงเข้าใจว่าเป็นเจดีย์ทรงระฆังเช่นเดียวกับเจดีย์วัดพระบาท เชียงแสน และกำหนดอายุไว้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐^๔ แต่ภายหลังจากบูรณะแล้ว พบว่ารูปแบบขององค์เจดีย์ประกอบด้วยฐานปัทมลูกพักยกเก็จ ซึ่งตามสัดส่วนแล้วควรตั้งอยู่เหนือชุดฐานเชียงซ้อนลดหลั่นกันเหนือฐานปัทมลูกพักเป็นแท่งสี่เหลี่ยมสูงยกเก็จที่อาจเป็นเรือนธาตุได้ ส่วนยอดเป็นชั้นลดรูปฐานปัทมยกเก็จซ้อนลดหลั่นสองชั้น บนมุกยกเก็จของชั้นลดยังเหลือรูปสามเหลี่ยมประดับอยู่สองมุมเหนือชั้นลดมีกลีบบัวรับองค์ระฆังรูปเกือบกลม ถัดไปเป็นวงแหวนรูปบัวกลารับยอดที่หักหายไป ซึ่งอาจจะมีรูป

ภาพที่ ๑๑ ชุมโขง วัดพระธาตุลำปางหลวง ลำปาง

ภาพที่ ๑๒ ชุมโขง วัดไหล่หิน ลำปาง

ร่างคล้ายกับจะเป็นทรงบัวตูมหรือทรง
เรียวแหลมก็ได้ (รูปที่ ๓)

โดยยังไม่คำนึงถึงการประดับบัน-
แถลง ชุดฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกันรับ
ฐานบัวกลมูกพักและเรือนธาตุชั้นลด
แบบนี้ อาจเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรง
ปราสาทแบบหนึ่งที่สร้างกันในศิลปะ
สุโขทัยราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เช่น
เจดีย์รายหมายเลข ๘ วัดเจดีย์เจ็ดแถว
ศรีสัชชนาลัย (ภาพที่ ๗) ส่วนการประ-
ดับกลีบบัวตั้งรอบปากระฆัง รวมทั้ง
เรือนธาตุที่เป็นแท่งสี่เหลี่ยมไม่มีจะนำ
นั้นก็พบที่เจดีย์รายทรงเดียวกันในวัด
สวนแก้วอุทยานน้อย (ภาพที่ ๘) รูปแบบ
ขององค์ระฆังที่ค่อนข้างจะเตี้ยป้อม
อาจเทียบได้กับองค์ระฆังของเจดีย์วัด
อินทขิล (ร่าง) หรือองค์ระฆังของวัด
ธาตุกลาง เชียงใหม่ หากแต่ยังคงสั้น

กว่ากันบ้าง รวมทั้งยอดที่เป็นวงแหวน
บัวลดต่อด้วยแกนกลมและบัวหงาย
นั้นอาจจะต่อเนื่องด้วยทรงแหลมขึ้นไป
ซึ่งอาจจะเป็นปล้องโกลนเช่นเดียวกัน

แต่ในอีกทางหนึ่ง ยอดทรงกรวย
เรียบแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ก็อาจ
เป็นไปได้เช่นกัน หรืออีกแบบหนึ่งที่มี
แนวโน้มมากกว่า เมื่อสังเกตจากทรงที่
เหลืออยู่ คือเป็นยอดรูปดอกบัวตูม ซึ่ง
คงจะคล้ายคลึงกับยอดทรงบัวตูมของ
เจดีย์ทรงมณฑปท้ายวิหารลายคำ วัด
พระสิงห์ เชียงใหม่ (ภาพที่ ๙)

อย่างไรก็ตาม การไม่มีบัลลังก์
เหนือองค์ระฆังนั้นย่อมสะท้อนถึงอิทธิ-
พลจากศิลปะพม่าแบบพุกามได้ รวม
ทั้งแบบแผนของการยกเก็จด้วย

ดังนั้น หากการวิเคราะห์รูปแบบ
ของเจดีย์องค์ใน วัดต้นแก้วไม่ผิดพลาด

เจดีย์องค์นี้ควรเป็นการลอกเลียนแบบ
เจดีย์ทรงปราสาทแบบหนึ่ง ที่สร้างกัน
ในศิลปะสุโขทัยราวปลายพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๙ ซึ่งสนับสนุนข้อเสนอของผู้เขียน
ที่เคยสันนิษฐานไว้ครั้งหนึ่งว่า มีการ
พยายามสร้างเจดีย์ทรงระฆังแบบสุโขทัย
ในเมืองเชียงใหม่เมื่อราวปลายพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๙ คือเจดีย์วัดจอมหมอก

การพบหลักฐานทางด้านศิลปะ-
กรรมที่เกี่ยวข้องกันเช่นนี้ ย่อมยืนยัน
ถึงความสัมพันธ์กันอีกระดับหนึ่งนอก
เหนือจากที่ระบุชื่อเมืองเชียงใหม่ใน
ศิลาจารึกหลักที่ ๒ วัดศรีชุม

ด้วยเหตุนี้ องค์ประกอบรูปสาม
เหลี่ยมเหนือเรือนธาตุและชั้นลดของ
เจดีย์ในลำนานี้สมควรมีมาแล้วอย่าง
น้อยราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็น
ต้นมา และเป็นการรับอิทธิพลการประ-

ภาพที่ ๑๓ ชุ่มโขงทรงปราสาท หน้าแหบหอไตรวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ดับกลีบขนุนของศิลปะเขมรที่ผ่านทางศิลปะสุโขทัย ไม่ใช่การรับอิทธิพลการประดับจากศิลปะอยุธยาในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

ส่วนการประดับชุ่มวงโค้งร่วมกับการประดับทรงสามเหลี่ยม ที่ทำให้เข้าใจกันว่าเป็นการคลี่คลายรูปแบบของกลีบขนุนและบันแถลงจากศิลปะอยุธยานั้น ตัวอย่างของโบราณสถานในล้านนาที่ประดับชุ่มวงโค้งและทรงสามเหลี่ยมที่มีอายุเก่าที่สุดที่หลงเหลืออยู่ในขณะนี้เข้าใจว่าคงจะเป็นเจดีย์วัดปันสาท ซึ่งกำหนดอายุกันไว้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑^๕ เพื่อให้แน่ใจจึงควรตรวจสอบที่มาของรูปแบบเจดีย์ทรงนี้ด้วย

ก่อนที่จะตรวจสอบที่มาของรูปแบบเจดีย์วัดปันสาท ประเด็นที่ควรสอบอีกทางหนึ่งคือการประดับชุ่มวงโค้งเหนือเรือนธาตุของเจดีย์ล้านนามีมา

อย่างไร

เจดีย์แปดเหลี่ยมในวัดมหาโพธาราม ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นอนิμισสเจดีย์ หนึ่งในสถูปมหาสถานที่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๘^๖ ก็มีการประดับชุ่มวงโค้งเหนือเรือนธาตุ และควรมีตามชั้นลดทุกชั้นด้วย รูปแบบนี้คงสามารถอ้างถึงเจดีย์แปดเหลี่ยม วัดอินทขิล (ร้าง) ว่าควรมีงานประดับในลักษณะเดียวกันต่อเนื่องถึงการประดับวงโค้งที่องค์ระฆังด้วย^๗

เจดีย์แปดเหลี่ยมนี้อาจได้รับอิทธิพลมาจากเจดีย์แปดเหลี่ยม วัดจามเทวี ลำพูน ซึ่งเจดีย์แปดเหลี่ยมวัดจามเทวีนั่น ที่ชั้นลดชั้นสุดท้ายก่อนถึงองค์ระฆังยังปรากฏชุ่มวงโค้งประดับพระพุทธรูปอยู่ภายใน เข้าใจว่าควรจะมีทุกด้านและทุกชั้นด้วย ถ้าเปรียบเทียบกับเจดีย์ประจำมณฑลนครราชสีมาโพธิ์พุททาม (ในที่นี้ยังไม่ขอแสดงความ

คิดเห็นเรื่องที่มาของรูปแบบเจดีย์องค์นี้ว่าเป็นอิทธิพลที่มาจากศิลปะลพบุรี โดยเปรียบเทียบกับเจดีย์จำลองสำริดองค์หนึ่งในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ซึ่งกำหนดอายุกันราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘^๘ หรือข้อคิดเห็นอีกทางหนึ่งที่คิดว่าอาจจะมีที่มาจากเจดีย์ในศิลปะพุกาม^๙)

ดังนั้น แสดงว่าการประดับชุ่มวงโค้งเหนือเรือนธาตุของเจดีย์ในล้านนานั้น ควรมีมาแล้วอย่างน้อยราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ คือใช้การกำหนดจากอายุของเจดีย์แปดเหลี่ยม วัดจามเทวี

สำหรับพัฒนาการทางศิลปะของเจดีย์วัดปันสาทนั้น น่าจะเริ่มต้นจากมณฑลพายัพวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ ถึงแม้ว่ารายละเอียดขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมจะสูญไปพร้อมกับการบูรณะหลายครั้งแล้วก็ตาม แต่จากส่วน

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ฐานที่เตี้ยคล้ายกับฐานเจดีย์รุ่นปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ของล้านนา เช่น เจดีย์วัดเกาะกลาง ลำพูน^{๓๓} เรือนธาตุที่ยกเก็ดยื่นออกมามากใกล้เคียงกับการยกเก็ยของเรือนธาตุเจดีย์หลวงเชียงใหม่ ส่วนยอดเป็นการลดชั้นรับทรงบัวตูม ซึ่งน่าจะใกล้เคียงกับยอดของเจดีย์องค์ใน วัดต้นแก้ว แต่มีห้ายอดเนื่องจากการยกเก็ยที่ยื่นออกมาของเรือนธาตุก่อให้เกิดพื้นที่ว่างด้านบน จึงต้องทำยอดที่จำลองจากยอดองค์กลาง

รูปแบบนี้คงพัฒนาต่อเนื่องไปที่มณฑปพระแก่นจันทน์ วัดมหาโพธาราม (ภาพที่ ๑๐) ซึ่งเดิมคงเป็นมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปในอุโบสถที่สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเมืองแก้ว^{๓๔} แต่เนื่องจากการยกเก็ยที่ยื่นออกมาตื้นขึ้น ประกอบกับที่ว่างเหนือยกเก็ยทำรูปสอบโค้ง จึงเหลือเฉพาะยอดองค์กลางเท่านั้นที่เลียนแบบจากเรือนธาตุ โดยยัดส่วนให้สูงขึ้น และยังมีการประดับซุ้มจระนำขนาดเล็กทุกด้าน

จากนั้นคงเป็นการพัฒนาที่ต่อเนื่องมาที่เจดีย์วัดบันสาท ขนาดของฐานบัวกลมแก้วอกไก่ยกเก็ยที่สูงขึ้นก็เป็นการพัฒนาด้านหนึ่ง การยกเก็ยของเรือนธาตุที่ตื้นลงเป็นการพัฒนารูปแบบอีกแนวหนึ่ง

สืบเนื่องจากการยกเก็ยที่ตื้นลงทำให้พื้นที่ว่างด้านบนหายไป ประกอบกับมีความนิยมสร้างหลังคาลาดในขณะนั้นด้วย ดังนั้นหลังคาลาดและชั้นลดจึงถูกนำมาผสมผสานกัน ที่ว่างเหนือหลังคาลาดจึงประดับด้วยซุ้มวงโค้งที่เคยสร้างมาแล้วในเจดีย์แปดเหลี่ยมทั้งหลายที่กล่าวมาข้างต้น และคงมีความหมายถึงการซ้อนชั้นของอาคารตามความหมายของปราสาท เช่นเดียวกับชั้นลดที่จำลองแบบของเรือนธาตุซึ่งยังคงมีอยู่และใช้ในความหมายของปราสาทเช่นกัน

รูปแบบของชั้นลดและหลังคาลาด

ประดับด้วยซุ้มวงโค้ง และการประดับมุมด้วยทรงสามเหลี่ยมต่อเนื่องมาที่ซุ้มโขงวัดพระธาตุลำปางหลวง (ภาพที่ ๑๑) ซึ่งคงมีอายุหลังลงมาเล็กน้อย คาบเกี่ยวกันระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒^{๓๕}

ในกรณีนี้ที่ชั้นลดมีจำนวนมากขึ้น จระนำที่ประจำแต่ละด้านของชั้นลดก็หายไป เนื่องจากพื้นที่การประดับหดสั้นลง คงเหลือแต่ซุ้มวงโค้งที่ประดับบนหลังคาลาด เช่นที่โขงประดิษฐานพระเจ้าล้านทองในวัดเดียวกัน ที่ควรสร้างราว พ.ศ.๒๑๐๖^{๓๖} หรือร่องรอยที่เห็นเค้าโครงของจระนำอยู่บ้าง เช่นที่มณฑปปราสาทองค์เล็กในวัดพระสิงห์

หลังจากนั้นเป็นต้นมา การประดับทรงสามเหลี่ยมและซุ้มวงโค้งยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะทรงมณฑปปราสาท เช่นซุ้มโขงวัดไหลหิน (ภาพที่ ๑๒) ที่คาดว่าสร้างพร้อมกับวิหาร ราว พ.ศ.๒๒๒๖^{๓๗} เรื่อยมาถึงโขงประตูอุโบสถวัดพระสิงห์ที่สร้างราว พ.ศ. ๒๓๕๕^{๓๘} และแม้แต่โขงทรงปราสาทหน้าแห่นบหอไตรวัดพระสิงห์ที่บูรณะครั้งใหญ่ครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๑^{๓๙} (ภาพที่ ๑๓) ก็ยังมีการประดับซุ้มวงโค้งและทรงสามเหลี่ยมเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม การสร้างเจดีย์ทรงปราสาทโดยส่วนยอดย่อแบบจากเรือนธาตุซ้อนลดขึ้นไปนั้น ในศิลปะพม่าก็พบมาแล้ว เช่นเจดีย์รายองค์หนึ่งรอบเจดีย์เฉวซีโก่ง (Shwe - Zigon) ซึ่งกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สำหรับการประดับกึ่งกลางชั้นลดด้วยซุ้มวงโค้ง รวมทั้งการการประดับตามมุมที่เป็นรูปครึ่งของซุ้มวงโค้งนั้น พบมากราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ลงมา เช่นเจดีย์ Loka - man - aung^{๔๐} เนื่องจากผู้เขียนขาดข้อมูลของศิลปกรรมพม่าที่พอจะเทียบเคียงกับพัฒนาการของศิลปะล้านนา จึงไม่สามารถศึกษาได้อย่างเต็มที่มากนัก แต่ถ้าเป็นไปตามประวัติ-

ศาสตร์ที่เชียงใหม่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า อิทธิพลของการประดับซุ้มวงโค้งและทรงสามเหลี่ยม โดยเฉพาะที่ประดับบนโครงสร้างเครื่องไม้ เช่นโขงหน้าแห่นบหอไตรวัดพระสิงห์ ก็อาจจะเป็นอิทธิพลรูปแบบของศิลปะพม่าได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งควรจะมีการศึกษาต่อไป

ส่วนการประดับทรงสามเหลี่ยมเหนือฐานบัวกลมแก้วอกไก่ของเจดีย์ทรงระฆังนั้น เข้าใจว่าความหมายของการประดับไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับกลีบขนุนจากศิลปะเขมรแล้ว การประดับดังกล่าวคงจะเนื่องมาจากความเข้าใจคลาดเคลื่อนของช่าง มากกว่าที่จะคำนึงถึงความหมาย ในความคิดเห็นเท่าที่มีหลักฐานในขณะนี้ อาจจะเป็นการประดับเพื่อความงามที่จะได้มีการต่อเนื่องกับส่วนกลางของเจดีย์ทรงระฆังก็ได้ ข้อมูลของการประดับทรงสามเหลี่ยมบนฐานบัวของเจดีย์ทรงระฆังนั้นก็ไม่มีที่องค์ในล้านนา และข้อมูลที่พระธาตุหริภุญชัย จากภาพถ่ายเก่าประมาณปี พ.ศ. ๒๔๕๐^{๔๑} ก็พบเห็นการประดับมาแล้ว แต่ยังไม่ทราบว่ามีการประดับบนเจดีย์ทรงระฆังของล้านนานั้นเริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อใด

ผลสรุปของข้อมูลเท่าที่มีอยู่ในการศึกษารั้งนี้คงกล่าวได้เพียงว่าการประดับทรงสามเหลี่ยมเหนือเรือนธาตุและชั้นลดของเจดีย์ทรงปราสาทล้านนานั้น อาจได้รับอิทธิพลรูปแบบการประดับกลีบขนุนของปราสาทที่ผ่านจากศิลปะสุโขทัย ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มากกว่าที่จะผ่านทางศิลปะอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

ส่วนการประดับซุ้มวงโค้งบนหลังคาลาดก็ไม่น่าจะเป็นการประดับที่รับรูปแบบของบันแถลงจากเจดีย์ทรงปราสาทในสมัยอยุธยา แต่คงมีมาแล้วในศิลปะล้านนา อย่างน้อยตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งยังเป็นปัญหา

ต่อเนื่องว่าจะมาจากอิทธิพลศิลปะลพบุรี หรือศิลปะพุกาม

จากนั้นรูปแบบการประดับของ ทั้งสองจึงถูกนำมารวมกันในเจดีย์ทรง มณฑปปราสาท ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และพัฒนาต่อเนื่องลงมาในสถาปัตยกรรมรุ่นหลัง

เชิงอรรถ

- ^๑ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และสุรพล ดำริห์กุล, **วัดร้างในเวียงเชียงใหม่** (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๖. และ ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, **งานปูนปั้นล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายและยุคที่เกี่ยวข้อง** (เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๑), หน้า ๘๑.
- ^๒ สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ: หริภุญชัย - ล้านนา** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๖ - ๑๓๗. และ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, **พระเจดีย์เมืองเชียงแสน** (กรุงเทพฯ: ตรัสวิน, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕ - ๓๗.
- ^๓ ดูรายละเอียดการศึกษาใน เสนอ นิลเดช, **ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๕. สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ: หริภุญชัย - ล้านนา** หน้า ๑๑๙ - ๑๒๑. จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, **พระเจดีย์เมืองเชียงแสน**, หน้า ๓๕ - ๓๗. และ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, **พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่** (เชียงใหม่: วรณรักษ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙.
- ^๔ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, **พระเจดีย์เมืองเชียงแสน**, หน้า ๒๗.
- ^๕ การศึกษารูปแบบและการกำหนดอายุ ดู สันติ เล็กสุขุม, **เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๗ - ๑๒๙.
- ^๖ รายละเอียดของการศึกษาและการกำหนดอายุเจดีย์องค์นี้ ดู จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, **พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่**, หน้า ๑๔๔ - ๑๔๗.
- ^๗ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, **พระเจดีย์เมืองเชียงแสน**, หน้า ๑๓ - ๑๕.
- ^๘ สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ: หริภุญชัย - ล้านนา**, หน้า ๑๖๗. จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, **พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่**, หน้า ๑๕๗ - ๑๕๐.
- ^๙ พระรัตนเถระปัญญา, ร.ต.ท.แสง มนวิทูร (แปล), **ชินกาลมาลีปกรณ์** พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๕), หน้า ๑๒๓.

^{๑๐} ข้อสันนิษฐานว่าควรมีการประดับด้วยขุมวงโค้งนี้ถูกเสนอเป็นครั้งแรกโดยอาจารย์สันติ เล็กสุขุม ดูรายละเอียดที่ สันติ เล็กสุขุม, “เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดสะตือเมืองเชียงใหม่,” **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘): ๓๖ - ๓๗.

^{๑๑} การกำหนดอายุดู หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะสมัยลพบุรี** (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๐), หน้า ๒๔.

^{๑๒} ความคิดเห็นที่ว่ามีการเกี่ยวข้องกับศิลปะพุกาม ดู สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ: หริภุญชัย - ล้านนา**, หน้า ๓๕. อนึ่ง เจดีย์แปดเหลี่ยมที่หล่อด้วยสำริดนั้น Woodward มีความเห็นว่าคล้ายกับเจดีย์ประจำมณฑปนยอศิขรของวิหารมหาโพธิ์ ที่พุกาม รวมทั้งเจดีย์แปดเหลี่ยม วัดจามเทวีด้วย ดู Woodward, H.W. Jr., *Studies in the Art of Central Siam 905-1350 A.D.*, (A dissertation presented to Faculty of the Graduate School, Yale University, 1975), p.141.

^{๑๓} การกำหนดอายุเจดีย์องค์นี้ดู จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “เจดีย์วัดเกาะกลาง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน,” **เมืองโบราณ** ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๔๒): ๘๓ - ๘๘.

^{๑๔} ข้อความในชินกาลมาลีปกรณ์ ที่เป็นเอกสารร่วมสมัย ระบุว่า พ.ศ.๒๐๕๓ พระเมืองแก้วโปรดให้สร้างอุโบสถในวัดมหาโพธาราม หลักฐานโบราณสถานที่เหลืออยู่ในปัจจุบันเข้าใจว่าเป็นฐานอุโบสถ ซึ่งมีอุโบสถหลังใหม่สร้างทับอยู่ด้านบน โดยมีเจดีย์ทรงมณฑปปราสาทอยู่ด้านหลัง และเดิมคือคือปราสาททองคำที่กล่าวถึงในปี พ.ศ.๒๐๖๕ แต่ยังไม่ชัดเจนว่าสร้างขึ้นพร้อมกับอุโบสถจริงหรือไม่ ปราสาททองคำนี้ระบุว่ายู่ท่ามกลางอุโบสถและเป็นที่ประดิษฐานของพระกัมโพชปฏิมา (มีผู้เชื่อว่าเป็นพระเจ้าอู่ทอง) แต่ข้อปัจจุบันที่ว่าเป็นมณฑปประดิษฐานพระแก่นจันทน์นั้น ไม่ทราบว่ามีที่มาอย่างไร เพราะในชินกาลมาลีปกรณ์ก็ระบุเพียงแต่ว่า นำพระแก่นจันทน์มาประดิษฐานในอุโบสถเท่านั้น ไม่ได้พาดพิงถึงปราสาททองคำเลย ข้อความเหล่านี้ดู พระรัตนเถระปัญญา, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๑๓๒, ๑๖๐ และ ๑๖๒.

^{๑๕} ระยะเวลาในการสร้างขุมวงนี้ เข้าใจว่าน่าจะอยู่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ มากกว่า เมื่อพิจารณาตามการพัฒนาการของลวดลายประดับ ดูรายละเอียดของการพัฒนาการลวดลาย

ลายบางส่วนใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “กระหนกล้านนา,” **Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies**, Chiangmai 1296 - 1996: 700th Anniversary, Chiangmai 14 - 17 October, 1996, pp.115 - 119.

^{๑๖} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, **ประชุมศิลปจารึกภาคที่ ๓** (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘), หน้า ๑๘๒.

^{๑๗} เป็นจารึกอักษรธรรมล้านนาที่ท้องที่ชื่อ วิหารวัดไหลหิน

^{๑๘} การสร้างโขงประตูกองสร้างพร้อมกับอุโบสถตามความในจารึก ดู ยันส์ เพนซ์ และคณะ, **ประชุมจารึกล้านนาภาคที่ ๒ จารึกพระเจ้ากาวิละ** (คลังจารึกข้อมูลล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙๑.

^{๑๙} ข้อความที่บ่งบอกระยะเวลาการซ่อม พบในใบฎีกาแก่กุศลของพระเทพมุนี เจ้าคณะมณฑล พระอภัยสารทระ เจ้าคณะจังหวัดพระครูญาณสังการ เจ้าคณะรอง พระราชยาเจ้าदारวศมี เจ้าแก้วนารัฐ และสมุหเทศาภิบาล มณฑลพายัพ ดูรายละเอียดใน บุญเสริม ศาสตราภิชาน, **เสด็จลานนา ๑** พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๓๒), หน้า ๑๗๒ - ๑๗๓.

^{๒๐} Pierre Pichard, **Inventory of Monuments at Pagan** (Hong Kong: UNESCO, 1992), pp.91, 304.

^{๒๑} บุญเสริม ศาสตราภิชาน, **เสด็จลานนา ๑**, หน้า ๔๔ - ๔๕.